

ויקרא כ"ה, 8-23: שנת היובל

גליה סמו

מבוא

בני זוג, מוסדות שונים, בני אדם בחייהם האישיים חוגגים או מציינים במיוחד את היובל. מקורה של שנת היובל הוא במקרא – זוהי שנת החמישים בכל מחזור שנים. ייחודה של שנה זו ניכר בהכרזה כי שנה זו קדושה, כלומר נבדלת מהותית משנים אחרות במחזור השנים: "וְקִדְשָׁתֶם אֶת שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה" (ויקרא כ"ה 10). עוד ניכר ייחודה של שנת היובל בעצם קריאתה בשם מיוחד, בתקיעת השופר המכריזה על תחילתה, ובדינים החלים בה. חוק היובל הוא חלק ממערכת חוקים המנסה ליצור חברה אידיאלית. לקבוצת חוקים זו שייכים חוקי השבת, השמיטה ודיני עבדים. המשותף לחוקים אלה רב: הנחת היסוד העומדת בבסיסם היא שהבעלות האנושית על כל רכוש, מכל סוג, היא ארעית ובחסות בעלותו של ה'. חוקים אלה מבוססים כולם על המספר הטיפולוגי 7, והם מכפילים את המוסדות החברתיים והכלכליים שמצויים ביסוד המבנה החברתי לאידיאולוגיה של שיוויון כלכלי וחירות אישית.

שנת היובל- איך זה עובד בדיוק?

על פי הכתוב, פתיחתה החגיגית של שנת היובל נעשית בתקיעת שופר ב' בתשרי, הוא יום הכיפורים: "וַתִּקְרָא שֹׁפֶר תְּרוּעָה בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֲרָצְכֶם" (פס' 9).¹ איך יוצרים חוק שאמור לבטא אידיאלים של שוויון כלכלי וחירות אישית? בשנת היובל מצטווים בני ישראל על שלוש פעולות חשובות:

- א. בטלה העבדות - כל העבדים משוחררים מעבדותם.**² נראה שמדובר בעבדים מבני ישראל, שכן על פי הנאמר בחוק עבדים משוחררים אלה הם יושבי הארץ והם שבים אל משפחותיהם: "וְשִׁבְתֶּם אִישׁ אֶל-אֶחָיו וְאִישׁ אֶל-מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשִׁיבוּ" (פס' 10). כלומר אין מדובר בגרים ואין מדובר בגויים שהפכו לעבדים לאחר שנשבו במלחמה.
- ב. אדם מקבל הזדמנות נוספת - כל הקרקעות חוזרות לבעליהן המקוריים.** אדם שנאלץ למכור את אדמתו בשל מצוקה כלכלית חוזר להיות בעל הקרקע בשנת היובל. החזרת האדמות לבעליהן מסמלת את הארעיות והשבריריות של בעלות אנושית בעולם, במיוחד בעלות באמצעות רכישה.

¹ חז"ל שינו במקצת וקבעו שראשיתה של שנה זו ב' א' בתשרי: באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות (מסכת ראש השנה, א, א) את הפער בין התאריך המקראי לתאריך שקבעו התנאים הסבירו האמוראים: "מראש השנה עד יום הכיפורים לא היו עבדים נפטרים לבתייהם ולא משתעבדים לאדוניהם, אלא אוכלין ושותין ושמחין ועטרותיהן בראשיהן. כיון שהגיע יום הכיפורים תקעו בית דין בשופר – נפטרו עבדים לבתייהם, ושותות חוזרות לבעליהם" (ראש השנה, ח, ע"ב).

² לא ברור איזה חוקי עבדים נהגו באותה תקופה; קביעה זו תלויה בסברת זמן חקיקתו של חוק היובל. אם חוקי העבדים שנהגו היו חוקי שמות או דברים, הרי שמדובר כאן על עבדי-עולם, שביקשו להישאר בבית אדונם כדי להיות עם משפחתם. עבדים אלה נרצעו והפכו לעבדי עולם – עד שנת היובל. אם חוקי העבדים שנהגו הם חוקי ספר ויקרא (כ"ה, 39-46), מדובר על כלל העבדים העבריים, שהרי כל העבדים העבריים שוחררו רק בשנת היובל.

ארעיות זו, הכוללת הן בעלות אנושית על בני אדם, דהיינו עבדות, והן בעלות על קרקעות שנרכשו מבעלים שירדו מנכסיהם, פוקעת בשנת היובל ומשיבה את המצב לקדמותו השוויונית. על כן פקיעת הבעלות בשני תחומים אלה קשורה זה בזה, ושחרור העבדות קשור להשבת אדמותיהם: "וְשָׁבְתֶם אִישׁ אֶל אֶחָזְתּוֹ" (פס' 10).

כך שנת היובל הופכת להיות שנה בעלת משמעות חברתית ומעמדית, כיון שהיא יוצרת שיוון מחודש בין כל בני העם.

ג. שמיטת האדמה: "לֹא תִזְרְעוּ וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת סְפִיחֶיךָ וְלֹא תִבְצְרוּ אֶת נִזְרֶיךָ" (פס' 11). בשנת היובל, כמו בשנת השמיטה שקודמת לה, אסור לעבד את האדמה או ליהנות מהפירות שגדלו מאליהם, ללא עיבוד, בשדה ובכרם. הפירות והירקות שמותרים באכילה הם אלה שצומחים בשדות הפתוחים, במקומות שאינם שטחים מעובדים.

מהם הרעיונות העומדים בבסיסה של שנת היובל?

השקפת העולם היסודית המנחה את המחקק מנוסחת בפס' 23: **וְהָאָרֶץ לֹא תִמָּכַר לְצִמְתָּת כִּי-לִי הָאָרֶץ כִּי-גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עַמִּדִּי**. עם ישראל יושב בארצו בהתאם לחוזה שכירות עם אדוניה האמיתיים של הארץ – ה'. תנאי החוזה הם קיום מצוות ובהם מצוות השמיטה והיובל.

מחד, חוקי שנת היובל מציגים תפיסת עולם מהפכנית, השואפת ליצירת רפורמה כלכלית וחברתית בישראל הקדומה. במיוחד אמורים הדברים בחלוקת האדמות מחדש בשנת היובל.

חוקי היובל יוצרים מנגנון המווסת ומאזן את עצמו מחדש בכל 50 שנה, ובכך מושב לקדמותו המצב האידיאלי של החברה. זהו מנגנון שיקום לשיויון החברתי שהתהווה עם חלוקת אדמות הארץ לראשונה. בתוך כך היציבות הכלכלית והמבנה החברתי מופקעים מידי שלטון מלכותי שעשוי להתחלף או לשנות במהלכו הכלכליים.

מאידך, איזון סוציו-אקונומי זה מגביל את הזכות לקניין פרטי ומחזק את ההיבט התיאולוגי של פעולת השבת האדמות לבעליהן, שכן הבעלות על האדמות, על פי החוק, היא של ה' בלבד, ומכאן שהאדם הוא רק בעליה הזמני של האדמה ותו לא. בעלותו הזמנית על האדמה היא זכותו היחידה, והוא אינו רשאי לבוא בתביעות לגבי אדמה זו עם פקיעת בעלותו בשנת היובל.

נוכל ללמוד על הגבלת זכותו של האדם לקניין מפס' המתייחסים לרכישת אדמה מאדם שנאלץ למכרה. בנוהג שבעולם, אדם היורד מנכסיו מוכר אותם כדי להתקיים. כשמדובר בשדה, אוסר המחקק המקראי למכור את השדה ממש אלא לחכור, דהיינו לרכוש מראש את התבואות הצפויות ממנו.

פסוקים 14-19 מפרטים את אופן החכירה של התבואות הצפויות מהשדה ומזהירים מרמאות בעסקה כזו.

לשון החוק פונה אל הקונה, ומצווה: "בְּמִסְפַּר שָׁנִים אַחֲרֵי הַיּוֹבֵל תִּקְנֶה מֵאֵת עַמִּיתְךָ בְּמִסְפַּר שָׁנֵי תְּבוּאָת יִמְכָּר לָךְ" (פס' 15) – כשאתה עומד לחכור אדמה, עליך לחשב לא את מחיר האדמה אלא את מספר השנים שבהן תוכל ליהנות מהתבואה שתצמח בשדות, שהרי אינך קונה את האדמה אלא רק את התבואה שצפויה לצמוח באדמה זו. כלומר מתוך סף השנים עד לשנת היובל הקרובה עליך לנכות את שנות השמיטה ואולי גם להכניס לחישוב מספר מסוים של שנות בצורת. וכך מחירה של אדמה המועמדת לחכירה אינו קבוע אלא משתנה יחסית למועד היובל

הקרוב: "לפי רב השנים תרבה מקנתו ולפי מעט השנים תמעט מקנתו" – אם עד שנת היובל יש עוד שנים רבות, צפוי לך יובל רב ועליך לשלם סכום כסף גדול עבור העסקה. אם עד שנת היובל יש שנים ספורות בלבד, עליך לשלם סכום קטן בעד העסקה. וכל זאת "פי מקפר תבואת הוא מכר לך" (פס' 16) – כאמור לעיל, אתה קונה את התבואה שצפויה לגדול בשדה ולכן יש לחשב את הרווח הצפוי מן התבואה בלבד.

פעמיים בקטע (פס' 14, 17) מזהיר המחוקק את שני הצדדים בעסקה לא לרמות זה את זה: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו" (פס' 14).

המציאות ההיסטורית המשתקפת בחוק היובל

אולי נוכל ללמוד מכאן שחוק היובל משקף מציאות קדומה מאוד, מציאות שבטית פטריארכלית, והוא נועד לשמור על נחלת האבות והמסגרת המשפחתית של בית האב שאפינה את החברה הישראלית הטרומ מלוכנית. האיסור על מכירת האדמות לצמיתות מבקש להשיב את האדמות לחזקת השבט כדי שהמבנה השבטי המקורי, שלפיו חולקה אדמת הארץ עם הכניסה אליה, יישמר.

עיקרון זה מודגם יפה בסיפור ירושת בנות צלפחד (במדבר כ"ז, 11-1; ל"ו, 12-1). בנות צלפחד ירשו את נכסי אביהן בעקבות פסיקה תקדימית, מאחר שלאביהן לא היו בנים, אולם נאסר עליהן להינשא מחוץ לשבטן. אנשי שבט מנשה התנגדו לנישואי בנות צלפחד לבני שבטים אחרים בישראל, כדי למנוע את העברת אדמות השבט לשבטים אחרים עם החלוקה המחודשת שתבצע ביובל. משה הסכים עם טענת אנשי שבט מנשה וחייב את האחיות להינשא בתוך שבטן. כך טענת השבט לחזקה מסוימת על אדמותיהן של בנות צלפחד מקבלת לגיטימציה; אדמות אלו נחשבות במובן מסוים לרכוש השבט.

שנת היובל – היא שנה לאומית ולא כל אחד והחמישים שלו - כיצד מחשבים את שנת היובל? וספרת לך שבע שבתות שנים: שבע שנים שבע פעמים, והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה. והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הפורים תעבירו שופר בכל-ארצכם. – יש לספור שבע פעמים שבע שנים, שבעה מחזורי שמיטה, ובסך הכל 49 שנים. לאחר שבע שבתות-שנים מגיעה השנה החמישים, היא שנת היובל.

שבע, שבת, שיבה ושיבה – מה הקשר ביניהם?

בפסוקים אלה חוזר הצליל ש-ב: המילה "שבע" ארבע פעמים והמילה "שבת" פעמיים.

יש קשר סיבתי בין המונחים הקשורים בצליל זה: המספר שבע, שיבה ושיבה.

המספר שבע מגולם ביום השבת, בשנת השמיטה ובשנת היובל (שבאה לאחר שבע שבתות שנים).

השיבה והישיבה הן גמולו של העם על קיום מצוות השבת, השמיטה והיובל. אי קיומן של שנות שמיטה ויובל עלול להביא להפסקת ישיבתו של העם בארצו: "וְעֲשִׂיתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְיִשְׁכַּתֶּם עַל הָאָרֶץ לְבִטָּח" (פס' 18)³.

רעיון זה מופיע בכתובים מקראיים נוספים, כגון ויקרא כ"ו, דברי הימים ב ל"ו, בהם נעיין להלן. בחוק היובל מצוי רעיון השיבה גם בעצם השבת המצב לקדמותו באמצעות שחרור העבדים והחזרת הנחלות לבעליהן המקוריים.

האם זה בכלל אפשרי לקיים שמיטה או יובל – מה נותר לאכול לאחר שתי שנות שמיטה רצופות?

חברה חקלאית, המתקיימת מפרי עמלה, בוודאי התקשתה לקיים את מצוות השמיטה, ועל אחת כמה וכמה את מצוות היובל, שמחייבת שמיטת אדמה במשך שנתיים רצופות. המחוקק המקראי מודע לבעיה זו, והוא מצטט את שאלת העם: "מִה נֹאכֵל בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת?!" הן לֹא נִזְרַע וְלֹא נֶאֱסַף אֶת תְּבוּאֲתֵינוּ". תשובת המחוקק (בשם ה') היא שהעם יתברך ביבול משולש ויאכל אותו מאמצע השנה השישית עד אמצע השנה התשיעית. הברכה תשרה בכל שנה שישית – אז תשולש כמות הדגן ושאר היבול שיצמח בשדות ובכרמים. היבול הזה יספיק לשנה השביעית, השמינית, ואף התשיעית (שהרי הדגן ורוב הפירות והירקות מבשילים רק לקראת סוף השנה, באביב ובקיץ)..
 "וְצִוִּיתִי אֶת בְּרַכְתִּי לָכֶם בַּשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית וְעֲשִׂיתֶם אֶת תְּבוּאָה לְשָׁלֹשׁ הַשָּׁנִים". ושוב בפסוק 22: "וְזִרְעֶתֶם אֶת הַשָּׁנָה הַשְּׁמִינִית וְאָכַלְתֶּם מִן תְּבוּאָה יָשָׁן עַד הַשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִת עַד בּוֹא תְבוּאָתָהּ תֹאכְלוּ יָשָׁן". על פי תפיסת המחוקק דווקא קיום השמיטה והיובל – כלומר הנכונות לאובדן יזום של הבעלות על הקרקע ושל ההנאה מפירותיה יגרום לאל לברך את היבול ולהענקת שפע לא רגיל.

אם כן, האם קיימו את חוק היובל?

אין די במקרא, בכתובים חוצמקראיים או בממצא הארכיאולוגי כדי להכריע בשאלה האם חוק היובל התקיים הלכה למעשה בישראל הקדומה.

מלבד חוק היובל בפרקנו, יש מספר כתובים מקראיים נוספים המתייחסים לרעיון שנת היובל, ומהם ניתן ללמוד מעט על גישות שונות לחוק היובל ולרעיון שהוא מייצג. נעיין בכתובים אלה וננסה לבדוק האם ניתן ללמוד מהם על קיומו של חוק היובל בישראל המקראית.

א. ויקרא כ"ו, דברי הימים ב ל"ו

בוויקרא כ"ו, פרק הקללות והברכות, מופיעות ברכות למקיימי מצוותיו של ה', וקללות למפריי המצוות. כמה מן הברכות והקללות מתקשרות ישירות לדיני השמיטה והיובל, למשל ברכת היבול בשנה שלפני השמיטה, שנועד

ג' זלדין, *בראשית הדרך: על מועדי החודש השביעי העבריים במקרא*, עמ' 8, מעיר, שהבסיס ש-ב טעון במובן של תנועה מחזורית,³ (בדומה למעט מתוכן המונח "חג", ובתוספת מובן ברור של הפסקה ומנוחה (שב – שב).

להספיק לשנת השמיטה ולשנה שאחריה, מתארת שתנובת הארץ תהיה כה רבה עד שבבוא תנובת השנה החדשה יהיו האסמים מלאים עדיין בתנובה ה"ישנה", זו שנאספה לפני שנת השמיטה והיובל: "וְאָכְלֶתֶם יֶשֶׁן נוֹשֶׁן וְיֶשֶׁן מִפְּנֵי תִדְּשׁ תּוֹצִיאוּ" (כ"ו, 10). ברכה זו מזכירה את הנאמר בחוק היובל: "וּנְרַעְתֶּם אֶת הַשָּׁנָה הַשְּׁמִינָה וְאָכְלֶתֶם מִן הַתְּבוּאָה יֶשֶׁן עַד הַשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִת עַד בּוֹא תְּבוּאָתָהּ תֹּאכְלוּ יֶשֶׁן" (כ"ה, 22).

קללת שממת הארץ בכ"ו 32-35 נקשרת במפורש להפרת דיני השמיטה והיובל, שכן על פי הנאמר בפרק כ"ה, שמירה על דיני "שבת הארץ" תביא לשפע חקלאי ולחיי שקט ושלווה: "וְעֲשִׂיתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְיִשְׁבְּתֶם עַל הָאָרֶץ לְכַטָּח. וְנָתַתִּי הָאָרֶץ פְּרִיָּה וְאָכְלֶתֶם לְשָׂבַע וְיִשְׁבְּתֶם לְכַטָּח עָלֶיהָ" (כ"ה, 18-19), בעוד אי שמירת מצוות "שבת הארץ" תביא לחורבן ושממה: "...וְהִרְקִיתִי אֶתְרִיכֶם תָּרַב וְהִיטָה אֶרְצְכֶם שְׁמָמָה וְעָרֵיכֶם יִהְיוּ חָרָפָה. אֲזִי תִרְצֶה הָאָרֶץ אֶת שְׂבַתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשָּׁמָה וְאֹתָם בְּאָרֶץ אֲבִיכֶם אֲזִי תִשְׁבֹּת הָאָרֶץ... כֹּל יְמֵי הַשָּׁמָה תִּשְׁבֹּת אֶת אֲשֶׁר לֹא שְׂבַתָּה בְּשַׁבְּתֵיכֶם בְּשַׁבְּתֶכֶם עָלֶיהָ" (כ"ו, 32-35). ויקרא כ"ו אינו יכול להוות ראיה לקיומה של שנת יובל. ראשית, הכתוב בוויקרא כ"ו הוא המשך אידיאולוגי לחוק היובל, ולא ראייה למימושו בפועל. שנית, ויקרא כ"ו כורך יחד את השמיטה והיובל⁴, ובעוד יש בידינו עדויות ברורות לקיומה של שנת השמיטה אפילו בימי בית שני, אין בידינו ראיות כאלה לקיומה של שנת היובל. אולם השקפת העולם העולה מויקרא כ"ו ברורה - גלות היא עונש על הפרת מצוות שמיטה. מהעונש על הפרת מצווה זו, כאמור, עולה כי מי שלא מסכים לאבד ולשמוט באופן זמני את הבעלות שלו על נכסיו, יאבד באופן מוחלט את אותה בעלות. אובססיה של שמיטה היא הדרך הבטוחה לאבדן שליטה.

הד לתפיסה זו, הקושרת בין "שבתות השנים" לבין גורל העם, מצוי בדברי הימים ב, ל"ו, 20-21. בפסוקים אלה מסביר בעל דברי הימים את הסיבה לגלות בבל ולמשכה: "וַיִּגְלַל הַשְּׂאֲרִית מִן הַתָּרַב אֶל בָּבֶל וַיִּהְיוּ לוֹ וּלְכַנְיֹו לַעֲבָדִים עַד מָלְךְ מַלְכוֹת פָּרַס, לְמַלְאוֹת דָּבָר ה' בְּפִי יִרְמְיָהוּ עַד רִצְתָהּ הָאָרֶץ אֶת שְׂבַתוֹתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשָּׁמָה שְׂבַתָּה לְמַלְאוֹת שְׁבָעִים שָׁנָה". הסיבה לגלות ולמשכה, על פי מחבר הפרק, היא אי קיום שנות "שבת הארץ", והצורך להשיב את המצב לאיזונו בהענקת די "שנות שבת" לארץ. ואולם הכתוב בדברי הימים רומז לכך ששנת היובל לא קוימה בפועל היות שהוא אינו מונה אותה כלל בחישוביו: הכותב קובע ששבעים שנות הגלות הן עונש

⁴. למשל: בנחמיה י' 32 מסופר על האִמְנָה שנכרתה בימי נחמיה, ובה התחייבו שְׂבִי צִיּוֹן לשמור על השמיטה. דיונים במשנה ובתלמוד, עדויות אחדות אצל יוספוס וממצאים ארכיאולוגיים מוכיחים שהשמיטה נהגה בימי התנאים והאמוראים. ראו למשל סנהדרין כ"ו, ע"א; יוספוס, קדמוניות היהודים, י"א, ח, ה; י"ד, ו. כתובת רחוב שנמצאת ליד קיבוץ עין הנציב ומתוארכת לסוף ימי הבית השני קובעת:

1. שלום הפירות הללו אסורים בבית שאן בשביעית ובשאר שבוע מתאסרין דמי הקישואין
 2. והאבטיחין והמלפפונות ואסטפליני והמינתח הנאגדת בפני עצמה ופול המצרי הנאגד
 3. בשיפה והקפלוטות מן העצרת עד החנוכה והזירעונין והקצע והשמשמין והחרדל והאורז
 4. היבשין והאפונין הגמלונין הנימכרין במידה
 5. והשום ובצלין בני מדינה הנימכרין במידה
- והתמרין אפסיות והיין והשמן בשביעית שיביעית שני שבוע דמי והפת חלה לעולם.

על אי קיום שנות השמיטה, וברור שהוא רואה במספר 70 כפולה של המספרים הטיפולוגיים 7 (שמיטה), 10 (מספר המביע שיא, גודל). אם הייתה נכללת במניין השנים גם שנת היובל, הרי המספר היה צריך להיות 71, ולא כך הדבר.

ב. חז"ל

במרבית ימי הבית השני לא קיימו את מצוות היובל, וחז"ל הרחיקו את מועד ביטולה של מצווה זו מאות שנים לאחר, וקבעו ששנת היובל בטלה כבר משגלו עשרת השבטים:

משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו יובלות, שנאמר: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" - בזמן שכל יושביה עליה, ולא בזמן שגלו מקצתן. יכול היו עליה והן מעורבין שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין יהא יובל נוהג? תלמוד לומר "לכל יושביה" - בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין. אמר רבי נחמן בר יצחק: מנו יובלות לקדש שמיטין. [בבלי, ערכין לב ע"ב]

על פי העמדה התלמודית, צריכים להתקיים שני תנאים כדי שאפשר יהיה לקיים את מצוות היובל: האחד, העם כולו יושב בארץ; והשני, העם יושב בארץ כשהיא מחולקת על פי התבנית השבטית המקורית, כלומר כל שבט על אדמות אבותיו. כשאין התנאים האלה מתקיימים, כפי שהיה למשל מגלות עשרת השבטים ואילך, אי אפשר לקיים את מצוות היובל. בדעת מיעוט מחזיק רבי יצחק, הסבור שמנו וציינו את שנות היובל אם כי לא קיימו את הלכותיהן בפועל. מניית שנות היובל נעשתה על מנת לשמר את מנגנון מנייתן של שנות השמיטה, שהרי מניית שנות השמיטה ומניית שנות יובל קשורות זו בזו.

מסקנה

לא נוכל להשיב בהחלטיות לשאלה האם חוק היובל קיים במציאות בישראל של ימי המקרא. לכל היותר נוכל להניח שגם אם קיימו בישראל את החוק, נעשה הדבר במשך מאות שנים ספורות, בימי הבית הראשון בלבד. בשלב שבו לא התקיים החוק בפועל, הוא שימש מרכיב חשוב באידיאולוגיה כוהנית, שחתרה לשיווין כלכלי וחירות אישית, וככזה – היווה בסיס לרעיונות של חירות לאומית ואישית מימי בית המקדש השני ועד ימינו אנו.

אם חוק היובל מייצג רעיונות כה יפים, מדוע לא קיימו אותו?

הנימוק הברור ביותר הוא הנימוק הריאלי: תנאי החיים החברתיים והכלכליים בישראל הקדומה לא אפשרו את קיום מצוות היובל. חלק מהציבור, במיוחד בעלי ההון והשלטון, לא היה מעוניין לשחרר עבדים ואדמות. רבדים אחרים, רחבים יותר של הציבור, בעיקר עובדי האדמה, לא השתוקקו לשמור שתי שנות שמיטה ברצף עם כל הקשיים הכלכליים והחקלאיים הנובעים מכך. נוכל גם להניח שכלל הציבור לא דבק בשמירה על שתי שנות שמיטה רצופות כשהיובל לא שולש? בשנה השישית במובטח בחוק, והעם היה צריך לבחור בין דבקות בחוק לבין דבקות בחיים.

חז"ל, וההלכה בעקבותיהם, מספקים נימוק דתי-לאומי: כיוון שהחוק תקף רק בשעה שישראל כולו דר בארצו, תתחדש מצוות היובל רק בימות המשיח, כשישראל יאוחד מחדש בארצו. היובל, על פי הגדרה זו, שייך לסדר היום של הגאולה, לעולם של ימות המשיח. משתקפת ממנו תמונה של עתיד משחזר ומשקם, כשבכל 50 שנה יתרחש שחזור הכניסה המקורית לארץ כנען וחלוקתה לשבטים. ועד שיגיעו ימות המשיח וכל שבטי ישראל יתאחדו על אדמת ישראל, לא תוכל מצוות היובל לצאת מן הכוח אל הפועל.

הרחבה:

1. מה פירוש השם "יובל"?

על אף שחלק מהפעולות המבוצעות ביובל מבוססות על הנעשה במזרח הקדום, השם "יובל" ייחודי למקרא. מה מקורו ומה משמעותו? על פי הדעה המקובלת בפרשנות המקרא, מקור השם "יובל" הוא באֵיל, המוביל את העדר. מקרני האיל נעשו השופרות בהם יש לתקוע בפתח שנת היובל. בכתובים אחדים במקרא נזכרת תקיעה בשופרות היובל⁵, כלומר בשופרות העשויים מקרן של איל. ומכאן ששנת היובל קיבלה את שמה מתקיעת השופר המציינת את פתיחתה. פרשנים אחרים מציעים שמקור השם 'יובל' בשורש י-ב-ל בהוראת הובלה, שילוח, כיוכל המשלח את המים ממקום נביעתם, כך גם שילוח העבדים לחופשי (ראב"ע), או הובלה במובן התרחקות, שהעבדים המשוחררים נושאים רגליהם ורשאים להרחיק כפי רצונם מבית אדוניהם (רמב"ן). מכל מקום השם העברי חדר גם לאנגלית והמונח jubilee שמשמעותו שנת החמישים, חגיגה מיוחדת ואף חגיגה או שמחה.

2. השפעה מסופוטמית

השליטים במסופוטמיה תיקנו מדי פעם תיקונים חברתיים, שכללו בעיקר שמיטת חובות ושחרור עבדים ואסירים. תיקונים חברתיים אלה, הקרויים "דרור" (durarum) או "מישרים", מתועדים במסמכים המתוארכים למן אמצע האלף השלישי לפנה"ס ואילך. למשל:

אַרְפַּגְיָנָה מֶלֶךְ לָגַשׁ פֶּרְסִם בִּמְאָה ה- 24 לַפְּנֵה"ס תִּקְנֹת דְּרוֹר, הַמְּסַתִּימוֹת בְּמִילִים אֱלֹהֵי (אַרְפַּגְיָנָה 4, 13-22, XII):
(אַרְפַּגְיָנָה) שִׁמַּט אֶת חֻבּוֹת בְּנֵי לָגַשׁ, אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ (בְּמֶאֶסֶר בְּבֵית הָעִבּוֹט) עַל מִשְׁאוֹת אוֹ עַל מֶסֶ (הַשְּׁעוּרִים) אֲשֶׁר הוֹשַׁת עֲלֵיהֶם אוֹ עַל שְׁעוּרִים שֶׁהָאוֹצֵר (נִשָּׂה בֵּהֶם) אוֹ עַל גִּנְבָּה אוֹ עַל רֹצֵחַ - וְקָרָא לָהֶם דְּרוֹר. הוּא כֹרַת בְּרִית עִם הָאֵל [...] אֲשֶׁר לֹא יִסְגִּיר אֶלְמָנָה וְיִתּוֹם לְיָדֵי בַּעֲלֵי הָזֶרֶע"

עם עלייתו לשלטון מצא אַרְפַּגְיָנָה שֶׁהַכּוֹחַ וְהַהוֹן בְּלָגַשׁ רוֹכְזוּ בְּיָדֵי קְבוּצָה קִטְנָה וּמוֹשַׁחַתִּת שֶׁל פְּקִידֵי מַמְלָכָה. הַרְפוּרְמָה שֶׁל אַרְפַּגְיָנָה כִּלְלָה אֶפְּסוֹל חֻבּוֹת, שְׁחֻרְרוֹ אֲסִירִים וְהַגְּנָה עַל הַמַּעֲמָדוֹת הַחֲלָשִׁים בַּחֲבֵרָה מִפְּנֵי גֻבִּים וּמַעֲבִידִים עֲשִׁירִים. בְּכֵךְ נִיסָה אַרְפַּגְיָנָה לְהַשִּׁיב עַל כֵּנוֹ אֶת הַסֹּדֵר הַחֲבֵרָתִי שֶׁהִתְקִיִּים בְּלָגַשׁ טֶרֶם יָמֵי הַשְּׁחִיתוּת, שֶׁקִּדְמוֹ לְעֵלִייתוֹ לְשִׁלְטוֹן.

⁵ שמות י"ט 13, יהושע ו 4.

גם עמיצדוקה, מלך בבל במאה ה-17, פרסם תקנות "מישרים", הכוללות שמיטת חובות, שחרור אזרחים שנשתעבדו בגלל חובותיהם, הקלות במיסים ופטור משירות צבאי לאוכלוסיות שונות, לדוגמה⁶:

סעיף 2: שאריות החובות (פיגור-מס) של האיכרים... הרועים ונושאי מס לארמון... על-פי שטרי

חובותיהם לתשלום – שוחררו. הנושה לא יגוש את בית נושא המס.

סעיף 19: (חייל או) "דייג", אשר הוציא (= חקר) שדה לשלוש שנים... לא ייצא לעבודת המלך בשנה

הזאת משום שהמלך שם מישרים בארץ.

סעיף 20: בן נומחיה... בן אידמרץ... בן ארך, בן איסין... אשר נתפס בחוב, עצמו אשתו או ילדיו מסר

לעבדות, משום שהמלך שם מישרים בארץ, שוחרר, דרורו נקבע.

תקנות אלה משקפות צורך חברתי-כלכלי להקלה מיידית על המעמדות החלשים בחברה באמצעות מחיקת חובות או שחרור משירות צבאי וכדומה. אין מדובר בהשבת סדר חברתי קדום על כנו ואין מדובר בהליך קבוע, שבוצע בכל מספר שנים נתון מראש. עם זאת, ההנחה המקובלת במחקר⁷ היא, שעם ישראל שאל את הבסיס לרעיון ה"יובל" מתרבויות אחרות במזרח הקדום, תוך סינון, שינוי ועריכת רעיונות אלה כדי להתאימם לאמונה בישראל. ואכן ניתן לזהות דמיון בסיסי בין רעיון ה"דרור" המסופוטמי לרעיון ה"יובל" המקראי למרות ההבדלים המשמעותיים ביניהם. עצם העובדה, שהכרזות מלכותיות אלה חתרו לשינוי החלוקה הלא-הוגנת של הרכוש, מצביעות על הדמיון הרעיוני לשאיפה הגלומה בחוק היובל המקראי.

3. שנת היובל בתרבות המודרנית

עיקרון שנת היובל המקראית השפיע רבות על התרבות שאחרי המקרא. מושג היובל קיבל משמעות של חירות נפשית וחומרית ונקשר לניסיונות להשיגה. כך למשל קרויה המסורת הרוחנית של התרבות האפרו-אמריקנית בשם "יובל", משום שהיא מציינת לא רק את שחרורם של העבדים אלא את התהוותה של תרבות אפרו-אמריקנית בימי העבדות, סמל לחירות הרוח גם בעת שעבוד⁸.

⁶ מ' ויינפלד, *משפט וצדקה בישראל ובעמים*, עמ' 52.

⁷ להרחבה בעניין זה ראו מ' קוכמן, *ויקרא* (אנציקלופדיה עולם התנ"ך), עמ' 186.

⁸ להרחבה בעניין זה, ראו http://anacostia.si.edu/news_events/Media_Room/Newsletters/August2009.htm.

הטבלה של אפרו-אמריקנים, דוגמה למסורת הרוחנית של "יובל".

דוגמה נוספת לסמל החירות הגלום בשנת היובל אנו מוצאים בתנועות חברתיות שקוראות מראשית שנות האלפיים למחיקת חובות העולם השלישי⁹, ומכנות מהלך זה בשם "יובל". תנועות אלה, שקמו בתגובה לחובות העצומים שצבר העולם השלישי כלפי המערב, טוענות שאין סיכוי שהאזרחים העניים יוכלו להחזיר חוב זה, ועל כן הן אינן מבקשות רק מחיקה חד-פעמית של החוב, אלא גם שינוי נוהלי ההלוואות העתידיות כדי שיבוקרו ויפוקחו כיאות, וימנעו הצטברות הון בידי יחידים.

משמעות אחרת, הקיימת בלשון ימינו במונח "יובל", היא ציון תקופה של חמישים שנה. כך נקרא גיל 50 יובל, ומדינות חוגגות 50 שנה לקיומן ב"חגיגת יובל".

מטבע יובל (50) למדינת ישראל

⁹ א. טננבוים, "על ריבית, היתר עסקא, חובות המדינות העניות והיובל", <http://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/26-2.htm>

יש לציין שבריטניה חגגה לאחרונה את "יובל היהלום" (Diamond jubilee) – חגיגות 60 למלכות אליזבת השנייה.

יובל השישים למלכות אליזבת השנייה

בעברית המדוברת המונח "יובל" מציין תקופה ארוכה וממושכת, כגון בביטויים "פעם ביוכל", "זה יובלות" ועוד.

ביבליוגרפיה

1. י' בלידשטיין, "יובל: אידאולוגיה והיסטוריה בהלכת חז"ל", **ספר זיכרון לפרופסור זאב פלק**, ירושלים תשס"ה, עמ' 15-25.
2. מ' ויינפלד, **משפט וצדקה בישראל ובעמים**, ירושלים 1985, עמ' 9-55.
3. ג' זלדין, **בראשית הדרך: על מועדי החודש השביעי העבריים במקרא**, ירושלים 2010, עמ' 7-20.
4. א' טננבוים, "על ריבית, היתר עסקא, חובות המדינות העניות והיובל", <http://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/26-2.htm>
5. ב' א' לוין, מ' קוכמן, **ויקרא** (אנציקלופדיה עולם התנ"ך), תל אביב 1999, עמ' 180-215.
6. נ' ליבוביץ', **גליונות לפרשת השבוע** (פרשת 'בהר') <http://www.nechama.org.il/cgi-bin/parasha.pl?Id=35>
7. ש' א' ליונשטאם, "יובל", **אנציקלופדיה מקראית**, ג, טור' 578-581.
8. א' נוב, "פרשת שבוע כלכלית: יופרטו הקרקעות", 7.5.2010, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3885557,00.html>
9. ש' מ' פאול, **ישעיה מ"ט-ס"ו** (מקרא לישראל), תל אביב 2008, עמ' 488-492.